

שיר השירים ופסח

א. מנהגי קריאת שיר השירים בפסח

המנהג לקרוא את מגילת שיר השירים בפסח אינו מופיע במשנה ובגמרא, וגם לא אצל רוב הפוסקים הראשונים. האזכור הראשון הוא בברייתא במסכת סופרים: "בשיר השירים קורין אותו בלילי שני ימים טובים של גלויות האחרונים, חציו בלילה אחד וחציו בלילה השני"¹ (פרק יד, הלכה טז). ואע"פ שלא מוזכר בפירוש במסכת סופרים שקריאת שיר השירים היא בחג הפסח, ברור שההלכה מתייחסת לחג זה, שכן ההלכה פותחת בקריאת מגילת אסתר בפורים, ומיד לאחר הקטע דלעיל נאמר "רות במוצאי יו"ט ראשון של עצרת". וכן פירש החיד"א בחיבורו כסא רחמים על אתר: "כך נהגו לקרות שיר השירים ורות חצי לילה אחד וחצי לילה שני ביו"ט של פסח ועצרת". הרב ז'וין העיר: "לפנינו מקור מנהג קריאת שיר השירים בפסח מזמן עתיק מזמן הגאונים"².

כאמור, רוב הפוסקים הראשונים לא הביאו מנהג זה. האבודרהם כתב: "נהגו העולם לקרוא בחג המצות בשיר השירים, מפני שהוא מדבר מגאולת מצרים שהיא תחילת שעבודן של ישראל וגאולתן הראשונה. שנאמר 'לסוסתי ברכבי פרעה'". אבל הוא לא צייין באיזה זמן בחג הפסח נקראת המגילה. הרמ"א כתב: "ונוהגין לומר שיר השירים בשבת של חול המועד. ואם חל שבת ביו"ט אחרון אומרים אותו באותו שבת" (שו"ע או"ח תצ, ט)³. כיון שהמחבר השמיט דין זה, בני עדות המזרח לא נהגו במנהג הזה,⁴ שאותו אימצו בני אשכנז לפי פסק הרמ"א.

¹ מנהג זה אינו נוהג כיום, וכן לא נוהג המנהג השני שהביא שם: "ויש אומרים בכולם מתחילים במוצאי שבת שלפניהם".

² הרב ש"י ז'וין, לאור ההלכה, מאמר שיר השירים, עמ' רנד.

³ ברמ"א מצוין שהמקור הוא אבודרהם, אבל שבת של חול המועד מוזכר במהרי"ל הלכות פסח.
⁴ בני עדות המזרח לא נהגו לקרוא את המגילה מתוך הקלף ובברכה בבית הכנסת, וכן את שאר המגילות, פרט למגילת אסתר. מגילת איכה נקראת בבית הכנסת לאחר הקינות, אך ללא ברכה. אך רבים נוהגים לקרוא את מגילת שיר השירים בליל הסדר לאחר סיום ה'סדר', כפי שיובא להלן. יוצאי תוניס נוהגים לקרוא את המגילה בשביעי של פסח עם התרגום הארמי העתיק שלה (המיוחס לתקופת הגאונים), שהוא פירוש נרחב למשל ולנמשל שבשיר השירים. כמו כן, מגילות רות נקראות בתיקון ליל שבעות ויש הנוהגים לקרוא אותה אף ביום, אך ללא ברכה [הערת העורך].

ועדיין לא נודע מתי קוראים את המגילה בשבת של חול המועד. כידוע, המנהג הוא לקרוא את המגילה לפני קריאת התורה. מנהג זה טעון הסבר, שהרי קריאת התורה תדירה מקריאת המגילה, ומקובל בידינו ש"תדיר ושאינו תדיר - תדיר קודם" (ברכות נא, ע"ב). הגרש"ז אויערבך הסביר, "שמפני חביבותה של קריאת המגילה נהגו כן. ועוד, כיון ששיר השירים אינו אלא מנהג, ולגבי מנהג לא אומרים תדיר קודם".⁵ והגרי"ש אלישיב תירץ, שאם יקראו את המגילה אחרי קריאת התורה, יש לחוש שיטעו לחשוב שיש שתי הפטרות - הפטרת יו"ט וגם המגילה, ויברכו אף על המגילה שבע ברכות כמו על הפטרה.⁶ "ואם לא קראו את המגילה בשחרית, הורה הגר"א שיש לקרואה עם הברכות⁷ בתפילת המנחה".⁸

כאמור, ישנם מנהגים שונים בעניין קריאת שיר השירים בפסח. ילקוט מעם לועז מסכם ומוסיף: "יש נוהגים לקראתו בשני ימים אחרונים של פסח, ויש נהגו לאומרו בשבת חול המועד, ויש קהילות שקורין שיר השירים אחרי מנחה של שביעי של פסח,⁹ ובחול"ל לאחר [אחרי מנחה] של שמיני, ויש שקורין אותו רק בבית" (פתיחה לשיר השירים, עמ' ט). והרב ז'וין מביא: "חסידי ווהלין וגאליציה נוהגים ברובם שלפני קריאת התורה, קורא כל הקהל ביחידות את המגילה מתוך חומש" (לאור ההלכה, עמ' רנד).

עד כאן בקשר למנהגי קריאת שיר השירים כחלק מן התפילה בבית הכנסת. לצד אלו, ישנו מנהג ידוע ונפוץ לקרוא את שיר השירים בחיק המשפחה לאחר סיום עריכת סדר הפסח. ואכן ברוב ככל מהדורות ההגדות מובא שיר השירים לאחר הפזמונים של ה"נרצה" כסיום ההגדה של פסח. יסוד המנהג כנראה בתרגום לפסוק הראשון במגילה: "עשר שירות נאמרו בעולם הזה, והשיר הזה [שיר השירים] משובח מכולן. השיר הראשון אמר אדם כשנסלח לו מחטאו¹⁰ ובא יום השבת והגן עליו, פתח פיו ואמר 'מזמור שיר ליום השבת'. השיר השני אמר משה עם בני ישראל כשקרא להם בורא עולם את ים סוף... השיר התשיעי אמר

⁵ שמירת שבת כהלכתה פרק נח, סעיף קו. מובא במשנה ברורה בהוצאת 'דרשו' שם.

⁶ חשוקי חמד מגילה כג, ע"א, מובא במשנ"ב בהוצאת 'דרשו' שם.

⁷ בעיון זה לא נכנסנו כל לענין הברכות על המגילה, ולשיטת הגר"א שאם יש מגילה כשרה הכתובה על קלף יש לברך "על מקרא מגילה" ו"שהחינו".

⁸ מעשה רב אות קעה.

⁹ מנהג זה מובא בהקדמת פירוש שיר השירים בהוצאת דעת מקרא, עמ' 15 כמנהג יוצאי איטליה ומנהג יוצאי תימן.

¹⁰ במקור בתרגום: "דאשתבק ליה חובתיה" - כשהותרה לו חובתו.

שלמה מלך ישראל ברוח הקודש לפני ריבון כל העולמים. השיר העשירי עתידים לומר בני הגלות כשיצאו מהגלות. וכן כתוב ומפורש על ידי ישעיהו הנביא 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג' (ל, ט) - כליל התקדש חג הפסח.¹¹

המנהג מובא להלכה בקיצור שולחן ערוך: "יאמר אחר ההגדה שיר השירים" (סימן קיט, סעיף ט) וכן בחיי אדם (כלל קל, סעיף יח). כנראה בשל השעה המאוחרת מאד בה נקרא שיר השירים לאחר סיום ליל הסדר, כשאנשים מותשים מהמאמץ הגופני של ההכנות לפסח, ובייחוד לאחר האתגר הרוחני של עריכת ליל הסדר כהלכתו, העירו רבים שיש לקרוא את שיר השירים במתינות ובכוונה, ולא בחיפזון ובהבלעת מילים. תוך כדי כך ציינו את המיוחדות שיש בקריאת שיר השירים בעת הזאת: "לאחר הפיוטים יאמר שיר השירים במתון גדול ובנעימת קול. ועיקר להבין פירושו" (יסוד ושורש העבודה שער ט, פרק ו). "וצריכים להזהר מאד בקריאתו, כי סודו נעלם ואין כל בריה יכולה לעמוד עליהם. וצריך זהירות לקראתו בנעימה קדושה בלי הפסק כלל" (ישיר משה, מובא בילקוט מעם לועז שיר השירים, עמ' ח).

בספר 'הסדר הערוך' מביא בשם מהר"י מבעלז ע"פ הזוהר הקדוש: "יקרא שיר השירים מתוך השתפכות הנפש והכנעת הלב וע"י זה יזכה לשמחה אמיתית" (ח"א, עמ' תריז). וכן: "כדי להרגיש בניצוץ של קדושת שיר השירים יש לקדש מקודם את פינו במצוות סיפור יציאת מצרים ובאכילת מזון של קדושה, שהיא המצה הנקראת 'מיכלא דמיהמנותא'. ולכן קוראים שיר השירים שהוא קודש קדשים בסיום הסדר של הלילה הקדוש" (ח"ב עמ' שג, בשם שפתי צדיק פסח, אות לא).

בסידור עולת ראייה לראי"ה קוק מובא: "בסיום הסדר קורא שיר השירים ברוממות עוז ונעימת קודש" (ח"ב, עמ' שג). ובסוף הגדה 'מבית לוי' נאמר: "יאמר שיר השירים בכוונה ובמתינות. ומרן הגרי"ז נהג לומר שיר השירים בצוותא עם בני ביתו, כמו שאר הפיוטים שאחרי הסדר" (עמ' רנח).

ב. שיר השירים ופסח - יציאת מצרים

נימים שונים קושרים את שיר השירים לחג הפסח. נפתח בטעם המובא במפרשים רבים: "מפני שמפורש בו ענין יציאת מצרים" (משנה ברורה או"ח תצ, ס"ק יז). "שרוב פסוקיו מרמזים על יציאת מצרים וקבלת התורה" (הגדה מבית לוי, עמ' 11).

¹¹ תרגום חופשי מהתרגום הארמי של שיר השירים. לפי התרגום שיר השירים הוא השיר התשיעי. הביטוי "השיר הזה משובח מכולן" מכוון לשמונה השירות הקודמות, ומקביל לנאמר "כל השירים קודש ושיר השירים קודש קדשים" [מובא להלן עמ' 133, וראה שם בהערה 6].

ונה). מובן שטעם זה תקף במיוחד לשיטת המדרש ורש"י, שהנמשל של שיר השירים הוא כנסת ישראל (כמבואר להלן עמ' 154). לשיטה זו, אכן שיר השירים הוא בעצם ספר ההיסטוריה של עם ישראל, וידוע לכל שעם ישראל נוצר ביציאת מצרים כשקיבל את חרותו הגשמית, ואחר כך במתן תורה קיבל את זהותו הרוחנית ואת עיצוב דמותו. אלו שני המאורעות המוזכרים ביותר בשיר השירים.

המדרש וגם רש"י מתחילים דווקא בצד הרוחני - בתורה: "ישקני מנשיקות פיהו כי טובים דודיך מיין" (א, ב) - "תניא, בשעה שלימד משה תורה לישראל, אמרו ישראל: מה משה בשר ודם עובר, אף תלמודו עובר [והתורה של משה עלולה חס וחלילה לעבור ולהשתכח]. ולוואי יגלה לנו הקב"ה שנית, ולוואי שישקני מנשיקות פיהו¹² [ופיו של הקב"ה נצחי, ונשיקותיו - התורה - לא תשתכח]. וכן הסביר רש"י: "ונאמר דוגמא שלו [=הנמשל] על שם שנתן להם תורתו ודיבר עמם פנים אל פנים.¹³ ואותם דודים עודם ערבים עליהם מכל שעשוע, ומובטחים מאיתו להופיע עוד עליהם ולבאר להם סוד טעמיה ומסתר צפונותיה, ומקלים פניו לקיים דברו. וזהו ישקני מנשיקות פיהו".

וכן בפסוק ד': "משכני אחריו נרוצה הביאני המלך חדריו נגילה ונשמחה בך נזכירה דודיך מיין מישרים אהבוך", פירש רש"י: "ולפי דוגמתו [=הנמשל] הם מזכירים לפניו חסד נעורים אהבת כלולות, לכתם אחריו במדבר ארץ ציה וצלמות, וגם צידה לא עשו להם והאמינו בו ובשלוחו. ולא אמרו היאך נצא למדבר לא מקום זרע ומזונות¹⁴ והלכו אחריו. והוא הביאם לתוך חדריו היקף ענניו. בזו עודם היום גלים [מלשון גיל, שמחים] ושמחים בו, אף לפי עוניים וצרתם. ומשתעשעים בתורה ושם מזכירים דודיו מיין ומישור אהבתם אותו".

גם הפסוק הבא - "שחורה אני ונאודה" (א, ה) - קשור לענין זה, ועוסק בחטא העגל. "אומרת כנסת ישראל לאומות: שחורה אני במעשי ונאודה אני במעשה

¹² לכאורה שלא כנאמר "ועתה למה נמות... אם יוספים אנחנו לשמע את קול ה' א-להינו עוד ומתנו... קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' א-להינו ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' א-להינו אליך ושמענו ועשינו" (דברים ה, כב-כד). והעיר רש"י: "וכי לא היה יפה לכם ללמוד מפי הגבורה ולא ללמוד ממני?" (רש"י דברים ה, כד).

¹³ לפי המדרש, אולי בלא התיווך של משה.

¹⁴ פעמים רבות הערנו, שאת סיפורי התנ"ך יש ללמוד בלא לדעת את סוף הסיפור. זה כמובן קשה עד בלתי אפשרי, שהרי אנו יודעים בדרך כלל את ההמשך מקריאותינו הקודמות בתנ"ך. כשבנ"י יצאו ממצרים הם לא שמעו על המן והבאר והשלו. מבחינתם זו היתה יציאה "למדבר, לא מקום זרע ומזונות", ולכן מבחינתם היה ביציאה זו "חסד נעורים" ואמונה בה.

אבות. ואף במעשי יש מהם נאים. ואם יש בי עוון העגל - יש לי כנגדו קבלת תורה. וכן בהמשך: "אל תראוני שאני שחרחרת שזפתני השמש, בני אמי נחרו בי" (א, ו) - מפרש רש"י: "אל תסתכלו בי לבזיון"¹⁵ שאני שחרחרת - לפי שאין שחרותי וכיעורי ממעי אמי, אלא ע"י שזיפת השמש. שאותו שחרות נוח להתלבן כשיעמוד בצל. 'בני אמי נחרו בי' - הם בני מצרים שגדלתי בהם ועלו עמי. ערב רב הם נחרו בי בהסתתם ופיתויים... לעבוד עבודה זרה [העגל]"¹⁶.

וכן בהמשך: "תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף" (א, יא), רומז לפי המדרש: "תורי זהב - זו ביזת הים. 'נקודות הכסף' - זו ביזת מצרים"¹⁷. ולדעה אחרת: "תורי זהב - זה המשכן, כמו שנאמר 'ואת הקרשים תצפה זהב' (שמות כו, כט). 'עם נקודות הכסף' - כמו שנאמר 'ווי העמודים וחשוקיהם כסף' (שם כז, י)". ויש אומרים: "תורי זהב - זה הארון, כמו שנאמר 'וציפית אותו זהב טהור' (שם כה, יא). 'עם נקודות הכסף' - אלו שני העמודים לפניו שהיו של כסף". יש מפרשים את הנמשל שבפסוק בתורה: "'עם נקודות הכסף' - אלו האותיות שבתורה... אלו התיבות, וי"א זה השרטוט" (שיר השירים רבה, שם).

גמרא ידועה מסבירה את הפסוק הבא כמתאר את החוץ[צ]פה שבחטא העגל, שלפי דרשת חז"ל התחילה כבר בעומדם בהר סיני. וכך דרשו: "אמר עולא, עלובה כלה שמזנה תחת חופתה. מאי קראה? 'עד שהמלך במסיבו נרדי נתן ריחו'. אמר רבא, ואף על פי כן עדיין חביבותיה גבן [הקב"ה עדיין מחבב אותנו] דכתיב 'נתן ולא כתיב 'הסריח' [דהיינו, הקב"ה משתמש כלפי בני ישראל שבגדו בו תחת החופה, וחשבו על העגל תוך כדי מתן תורה, בלשון נקיה] (שבת פח, ע"ב). לא ניתן להבין גם אשה שמזנה אחרי שנים, ובודאי לא ניתן לסלוח לכלה שמזנה תקופה קצרה אחרי החופה. אבל כלה שמזנה תחת חופתה, היא ודאי כלה שחצתה את כל הגבולות, גם אלו שלא מתקבלים על הדעת.¹⁸ ובכל זאת ולמרות כל זאת, "עדיין חביבותיה גבן".

¹⁵ כמו "כי ראו בארון ה'" (שמואל א' ו, יט), ופירוש המילה "ראו" הוא לגנאי, לבוז וללעג, אנשי בית שמש הביטו בזלזול בארון ה'.

¹⁶ "לך רד כי שחת עמך" (שמות לב, ז) "'שחת העם' לא נאמר, אלא 'עמך', ערב רב שקיבלת מעצמך וגיירתם ולא נמלכת בו ואמרת טוב שידבקו זרים בשכינה. הם שחתו והשחיתו" (רש"י כאן; המקור **תנחומא** כי תשא, כא).

¹⁷ למרות שביזת מצרים קדמה לביזת הים - "ביזת מצרים לגבי ביזת הים המרובה, היתה שווה כערך נקודות הכסף לגבי תורי זהב" (תורה תמימה, אות קמג).

¹⁸ אבל מתקבלים על דעת הערב רב, שיזם והתחיל בחטא.

מדרש זה מובן לאור דברי חז"ל על הפסוק "סרו מהר מן הדרך אשר צויתם" (שמות לב, ו) - "לא עשו שעה ולא שתיים אלא מיד סרו... אמר רשב"י, י"א יום היו עם הקב"ה... ור' אליעזר בן יעקב אומר כ"ט יום היו עם הקב"ה... ור' יהודה בר אילעי אומר יום אחד היו עם הקב"ה... ור' שמעון בן חלפתא אומר שני ימים... רבי מאיר אומר, אף לא יום אחד היה, אלא עמדו בסיני ואמרו בפיהם 'נעשה ונשמע' ולבם מכוון לעבודה זרה, שנאמר (תהלים עח, לו-לז) 'ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו, ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו'" (שמות רבה מב, ז-ח).

ייתכן שאין הכרח לפרש שחמשת התנאים חולקים איש על רעהו. המדרש מציין שחטא העגל שהתרחש בפועל ארבעים יום לאחר מתן תורה, התחיל בתהליך של מחשבה ורצון, אולי ערטילאיים, וקדם עור וגידים במשך התקופה, כשכל חכם מציין את הנקודה שנראית לו קריטית בתהליך הארוך, שהביא בסופו של דבר לחטא עצמו.

את הפסוק הבא "צרור המור דודי לי בין שדי ילין" (א, יג) מפרש רש"י כמוסב על בנין המשכן, שנועד לכפר על חטא העגל: "דודי נעשה לי כמו שיש לו צרור המור בחיקו, ואמר לי: הרי לך צרור זה שיתן ריח טוב מן הראשון שאבדת.¹⁹ כך הקב"ה נתרצה לישראל על מעשה העגל, ומצא להם כפרה על עוונם ואמר התנדבו למשכן, ויבוא זהב המשכן ויכפר על זהב העגל... 'בין שדי ילין' - בין שני בדי הארון" (רש"י שם). סוף פירוש רש"י לקוח מהגמרא: "תניא 'ויראו ראשי הבדים' (מלכים א' ח, ח) יכול לא היו זזים ממקומם? ת"ל 'ויאריכו הבדים' (שם שם). יכול היו מקרעין בפרוכת ויוצאים [דרכה החוצה לקודש]? ת"ל 'ולא יראו החוצה' (שם שם). הכיצד? דוחקין ובולטין בפרוכת ונראין כשני דדי אשה" (יומא נד, ע"א).

גם שני הפסוקים האחרונים בפרק א' של המגילה רומזים לבית המקדש: "אף ערשנו רעננה" (א, זט) - דרשו במדרש: "זה בית המקדש כמו שנאמר 'ואת מינקתו בחדר המיטות' (מלכים ב' יא, ב)... מה מטה זו אינה עשויה אלא לנחת רוח, כך בני ישראל עד שנבנה המקדש היו מטלטלין ממקום למקום 'ויסעו ויחנו'. ומשבנה כתיב 'וישב יהודה וישראל לבטח'²⁰ (מלכים א' ה, ה)" (שיר השירים רבה א, סו).

¹⁹ כנגד הריח הרע של חטא העגל "נרדי נתן ריחו", יעלו קרבנות המשכן "לריח ניחוח אשה לה" (שמות כט, מא ועוד).

²⁰ המדרש מדבר על בנין בית המקדש, למרות שהביטוי "ויסעו ויחנו" מדבר על המשכן שהיה במדבר, כי בכל זאת ישנה זהות בין משכן למקדש.

הנה כי כן, ראינו שפסוקיו של פרק א' מדברים לפי המדרש [ורש"י בעקבותיו] על יציאת מצרים ועל מה שאירע בהמשך - מתן תורה, חטא העגל והמשכן.²¹ מובן שבהמשך שיר השירים מוזכרים אירועים נוספים בהיסטוריה של עם ישראל, אבל עדיין יציאת מצרים והמאורעות שבאו בעקבותיה מככבים בספר כפי שפירשו לנו חז"ל, ומובנים מאד דברי "הגדה מבית לוי": "שרוב פסוקיו מרמזים על יציאת מצרים".

ג. שיר השירים ופסח - אירוסי הקב"ה ועם ישראל

שלושת הרגלים - פסח שבועות וסוכות - משמשים בכמה אנפין כתיאור שלבי ההתקשרות שבין כנסת ישראל והקב"ה. לקשר שבין החתן והכלה [הדוד והרעיה שבשיר השירים] ישנם במושגים הארציים, בעולם הזה, ארבעה שלבים: מתוך רגשי האהבה באה הסכמת דברים למיסוד הקשר, הלא הם ה'שירוכין' [מה שנקרא בלשון ימינו 'אירוסיין']. אחריו בא השלב הרשמי - הקידושין [האירוסיין בלשון התורה ובלשון חכמים], כאשר האיש מקדש את האשה וקונה אותה לאשה. היא נאסרת על כל אדם אחר, אולם עדיין אינה חיה חיי אישות עם בעלה. השלב השלישי - הנישואין, שנעשים בדרך כלל בעמידה תחת חופה.²² ולאחריו בא שלב הייחוד, כשהאיש והאשה מוכשרים לחיי אישות.²³

כבר במקרא מוצאים אנו רמזים לשלבים שונים של הקשר בין הקב"ה וישראל המתייחסים לשלושת הרגלים. לגבי פסח נאמר: "זכרתי לך חסד נעוריך אהבת

²¹ מבלי להיכנס כאן למחלוקת רש"י ורמב"ן מה קדם למה, חטא העגל לציווי המשכן או להפך. עיין עיוני פרשה שמות, עמ' 254.

²² אכן יש לשאול, מדוע נוסח הברכה הוא "המקדש עמו ישראל על ידי חופה וקידושין" כאשר בדרך כלל הקידושין באים לפני החופה. יש שביארו, שהואיל ואפשר להיכנס לחופה לפני הקידושין, כשם שנהוג היום, נוהגים לומר באופן זה (מרדכי, כתובות, קלב). הרא"ש כתב: "והזכירו בו איסור ארוסות והיתר נשואות בחופה וקידושין, שלא יטעה אדם לומר שהברכה של קידושין נתקנה להתירה לו. לכך הזכירו חופה, לומר דדוקא ברכת חופה היא המתרת הכלה. ולהכי נמי הקדימו חופה לקידושין, לומר והתיר לנו את הנשואות על ידי חופה שאחר ברכת הקידושין" (כתובות א, יב). ויש שכתבו שהגרסה המקורית היתה "על ידי חופה בקידושין", כלומר על ידי חופה שאחר קידושין, אלא שהדייקנים הגו את האות ב"ת רפה מפני שהיא סמוכה לאות ה"א [כדין בג"ד כפ"ת אחרי אותיות אהו"י], וטעו הסופרים וכתבו "וקידושין" באות ו"ו. (ספר העיטור, שער שני, ברכת חתנים). ואכן כך גם הנוסח בשולחן ערוך (אבן העזר לד, א) וכן מנהג הספרדים לומר "על ידי חופה בקידושין".

²³ כידוע, יש מחלוקת שונות בטיב הנישואין, מעמד החופה והאם יש צורך בייחוד.

כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה" (ירמיהו ב, ב).²⁴ בשיר השירים נאמר: "צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו" (שיר השירים ג, יא), ועל זה דרשה המשנה במסכת תענית: "ביום חתונתו זה מתן תורה, וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו" (ד, ה). ואמנם רש"י פירש על פי דברי המשנה שם: "זה מתן תורה - יום הכיפורים שניתנו בו לוחות האחרונים", אבל ניתן לפרש ש"ביום חתונתו זה מתן תורה" עולה גם על הלוחות הראשונים ועל מתן תורה ה"רגיל" והידוע יותר שחל בחג השבועות - יום חתונת הקב"ה עם עם ישראל.

תימוכין לדעה זו נמצא במאמר חז"ל הקושר את חטא העגל ומעמד הר סיני אשר הובא לעיל (עמ' 101). "אמר עולא, עלובה כלה שמזנה תחת חופתה. מאי קראה? 'עד שהמלך במסיבו נרדי נתן ריחו'" (שבת פח, ע"ב). הרי שלפי הגמרא בשבת, יום מתן תורה, הוא חג השבועות, נקרא חופתם של ישראל עם הקב"ה. אמנם בשפת אמת כתב שהחופה בין הקב"ה לעם ישראל היא בסוכות: "ענין סוכה כמו חופה שגומרת הקנין אשה לבעלה. 'בסוכות הושבתי' (ויקרא כג, מג) (סוכות שנת תרל"ד, הקטע הראשון). וכן מובא בשם הרב שמשון פינקוס: "חג הסוכות הוא בבחינת חופה בינינו לבין הקב"ה, ולכן סוכות הוא 'זמן שמחתנו' כמו בזמן החופה שאז הוא זמן שמחה".²⁵

מתוך המקורות הנ"ל עולות כמה אפשרויות לייחס לשלושת הרגלים שלבים שונים בקשר הנישואין. ניתן לומר, שפסח הוא תחילת היווצרות עם ישראל וביציאת מצרים התקיים "חסד נעורייך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר", וזה מציין את תקופת השידוכין [אירוסין] בלשון העם]. שבועות, מתן תורה, הוא זמן הקידושין - "ביום חתונתו - זה מתן תורה", וסוכות - "הביאני המלך חדריו" - הוא יום הנישואין - ההכנסה לחופה, ששיאו בשמיני עצרת, המציין את השלב הרביעי של הייחוד והיחד של כנסת ישראל והקב"ה. מכאן נבין מדוע מצאו רבים את חג הפסח כחג האהבה הגדולה שבין ה' לעמו, ובין כנסת ישראל לבוראה. אשר על כן, אין ראוי ממועד זה לקרוא בו את שיר השירים, שתוכנו הוא האהבה הגדולה הזו. להלן נצטט מספר מקורות בענין זה.

²⁴ תחילת האהבה מיוחסת לפסח שכן בזמן זה יצאו למדבר והנביא מדבר על חסד נעורים ואהבת כלולות.

²⁵ הובא בקונטרס בעניני חג הסוכות ושמחת תורה להגר"ח קרלנשטיין, עמ' 50.

רבי אליעזר פאפו כתב: "מצוה להרבות בסיפור יציאת מצרים כדי לקבוע בלבנו אהבת ה'. שמתוך שיספר איך הראה ה' את כבודו ואת גודלו ואהבתו וחמלתו, החי יתן אל לבו ויבוא ליראה ולאהבה את ה' ולעובדו בלבב שלם" (פלא יועץ, ערך פסח). על פי זה כתב הרב וולבה: "ולכן בליל פסח לאחר ההתבוננות בענין יציאת מצרים, וקיום החובה לחוש כיוצאי מצרים ממש²⁶ שראו בגדולת ה' ובגבורתו, זה הזמן המתאים לקרוא שיר השירים שהוא שיר אהבה שבין ישראל לאביהם שבשמים" (עלי שור ח"ב, עמ' שצ).²⁷

וכך כתב הרב חיים פרידלנדר: "בפסח השם יתברך עשה עמנו חסד מופלא כי הוציאנו מעבודת פרך בבית עבדים גדול - מצרים, מקום ש'עבד לא היה יכול לברוח משם' (רש"י שמות יח, ט). הוצאת עבד לחרות מעוררת בעבד אהבה בלי גבול כלפי גואלו. ואכן כך נהגו בני ישראל כלפי השם יתברך והשיבו לו באהבה וחסד 'זכרתי לך חסד נעורייך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר' (ירמיהו ב, ב) ומאז ועד עתה... ימי הפסח הם זמן המסוגל לעזור את האהבה בין הקב"ה ובין בניו. ולכן נוהגים לומר שיר השירים בשבת חול המועד פסח, שכולו משל לאהבה שבין ה' לעם ישראל. ומשום זה כתבו הספרים הקדושים שפסח הוא זמן 'תשובה מאהבה' [לעומת ראש השנה שהוא זמן תשובה מיראה] (שפתי חיים מועדים ב, עמ' שמב).

וברוח הדברים הללו כתב גם הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל:²⁸ "בשיר השירים מתבטא עומק האמונה הפנימית הגנוזה בתוככי נפשות ישראל, גם כשאין נכרים הדברים כלפי חוץ וכפי שאמרו בשמות רבה (ג, ב) 'זיען משה ויאמר והן לא יאמינו לי' (שמות ד, א) - 'מיד השיבו הקב"ה... הם מאמינים בני מאמינים'. ו'על כן עלמות אהבוך' (שיר השירים א, ג) - 'אלו בעלי תשובה' (שיר השירים רבה א, כב). אהבת ה' גנוזה במשפיות [=בתוך תוכני] לבם, עד שמביאה אותם לשוב בגלוי. וכל שיר השירים עוסק בטמירין [=בסודות] של לב ישראל וצפייתם הפנימית לשוב אל ה', וברצון ה' להשיב את ימיהם כקדם, וכמו שביאר רש"י בהקדמה לשיר השירים" (הגדת היושבת בגנים, עמ' קצ).

אמנם לדברי השפת אמת, ביציאת מצרים היו הקידושין עצמם: "כי ביציאת מצרים נתקדשו בני ישראל לה' יתברך, כמו שכתוב (ויקרא כג, לג) 'אני ה' מקדשכם המוציא אתכם מארץ מצרים'" (סוכות שנת תרל"ד, קטע ראשון). לשיטתו המילה

²⁶ "חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים" (פסחים קטז, ע"ב).

²⁷ פלא יועץ, מצוטט כאן מהסדר הערוך ח"ב עמ' פח, ועלי שור מובא שם ח"ב, עמ' רפא.

²⁸ הרב הראשי לישראל וראש ישיבת מרכז הרב, התרע"א - התשס"ח.

"מקדשכם" אינה מכוונת לקדושה בעלמא, אלא ל'מעשה קידושין', כמו זה של בעל ואשה, הדוד והרעיה שבשיר השירים.

ד. שיר השירים ופסח - גאולת עם ישראל

טעם נוסף לאמירת שיר השירים בפסח הוא עניין הגאולה. מובן שפסח הוא אבי האבות לגאולת עם ישראל. ראשית, מבחינה כרונולוגית זו הגאולה הראשונה של עם ישראל מן הגלות הראשונה. אך גם מבחינה רוחנית משמש חג הפסח כחג הקרות וכ"זמן קרותינו" בכל דור ודור. גם ככשאנו נתונים בצרה ובשביה, וגם כשאייננו נמצאים בגלות ממשית - פסח הוא אב-טיפוס, וממנו "בנין אב" לגאולות בעתיד. על הגאולה בחג הפסח אנו מברכים בשם ומלכות: "בא"י אמ"ה, אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה [זכר לגאולה] ומרור [זכר לגלות ולשעבוד]. כן ה' א-להינו וא-להי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים... ונודה לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו, בא"י גאל ישראל" (מתוך ההגדה).

אמנם נאמר בגמרא: "אמר רבא, קריאת שמע והלל [רשב"ם: של ערבי פסחים, שחותם 'גאל ישראל' כרבי עקיבא דמתניתין, שמספר ומשבח על גאולת ישראל שעברה] - 'גאל ישראל', דצלותא - 'גואל ישראל' [רשב"ם: שאנו מתפללים על העתיד]" (פסחים קיז, ע"ב).²⁹ אבל שמא יש לפרש לצד הגמרא, ש'גאל ישראל' אינו רק פועל בלשון עבר על הגאולה ממצרים, אלא גם שם תואר לה', שהוא גואל את ישראל תמיד, וכמו שאומרים "א-ל טוב וסלח", שהוא שם תואר, כלומר סולח לאורך זמן, כך 'גאל ישראל' הוא שם תואר לאורך זמן, גם לגאולות בעתיד.³⁰

²⁹ וראה גם בט"ז אורח חיים סו, ו, שכתב ש'גואל ישראל' יכול להתפרש גם בלשון עבר וגם בלשון עתיד, אבל "גאל ישראל" מתפרש בלשון עבר בלבד. יש לציין שבהגדת יוצאי תימן המובאת בסידור תכלאל ובסידורים נוספים - חותמים "גואל ישראל" בליל הסדר, והם סוברים שזו הגירסא העתיקה יותר (וכן נמצא בגניזה הקהירית). וביאר מהרי"ץ (רבי יחיא צלאח, מגדולי רבני תימן לפני כ-250 שנה) בפירושו עץ חיים לסידור תכלאל (ח"ב, דף כד ע"א), שלשון זו מתפרשת גם על העבר וההווה - כדברי הט"ז הנ"ל, ולכן העדיפו אותה הקדמונים אע"פ שהיא בניגוד לדברי רבא בגמרא [הערת העורך].

³⁰ מבחינה לשונית פירוש מחודש זה עדיף על פירוש הגמרא, שהרי בצירוף "ברוך אתה ה' גאל ישראל" אין התאמה בין שני הגופים: הרישא בלשון נוכח [אתה], והסיפא בלשון נסתר [הוא גאל]. והגם שבמטבע של ברכות אנו רגילים לשינוי זה, כגון "ברוך אתה... אשר קדשנו במצוותיו" [במקום "קדשתנו במצוותיך"], וכבר עמדו בזה הראשונים, עדיין הדבר צריך ביאור. ועיין במה שכתבנו בזה בעיוני מועדים ח"א ר"ה וי"ה כ עמ' 105-106 בשם שו"ת הרשב"א. אכן,

שיר השירים הוא גם שיר גאולתם של ישראל. מעבר לסיפור הגאולה מגלות מצרים על ידי ניסי יציאת מצרים, קריעת ים סוף, מתן תורה ובנין המשכן שתואר לעיל (עמ' 99 ואילך) בהרחבה, יש בשיר השירים רמזים גם לגאולה העתידית. הגמרא אומרת: "ר' יהושע אומר, בניסן נגאלו בניסן עתידין להגאל..." בהמשך מובאים דברי רבי אליעזר "קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות" (שיר השירים ב, ח) מדלג על ההרים - בזכות אבות. מקפץ על הגבעות - בזכות אמהות" (ראש השנה יא, ע"א).

ועל פי היסוד שגאולת מצרים היתה בחיפזון, כפי שנאמר "ואכלתם אותו בחיפזון" (שמות יב, יא), ופירש רש"י "לשון בהלה ומהירות",³¹ כך גם הגאולה העתידה תהיה בדילוג ובחפזה ולא במתינות,³² וכנסת ישראל מתרפקת על דודה ומבקשת 'משכני אחריך נרוצה' (שיר השירים א, ד). נרוצה בדרך של דילוג וקפיצה.³³ וכבר מקובלים אנו, שאף אם תתעכב הגאולה ותבוא רק בעיתה - כשהיא תבוא היא תהיה חיש מהר, בחינת "אני ה' בעתה אחישנה" (ישעיהו מט, כב). כך היה בגאולת מצרים; הגלות נמשכה מאות שנים, אבל "ויהי בעצם היום הזה" (שמות יב, מא) - רש"י: "מגיד שכיון שהגיע הזמן, לא עכבן הכתוב כהרף עין".³⁴

בהקשר לשיר השירים כמבטא את גאולת ישראל, יש להביא את דברי רש"י בהקדמתו לשיר השירים:³⁵ "אומר אני, שראה שלמה ברוח הקודש שעתידין ישראל לגלות גולה אחר גולה חורבן אחר חורבן ולהתאונן בגלות זה על כבודם הראשון... אף דודה צר לו בצרתה ומזכיר חסדי נעוריה ונוי יופיה וכשרון פעליה, אשר בהם נקשר עמה באהבה עזה להודיע כי לא מלבו עינה ולא שילוחיה

מבחינה דקדוקית הניקוד גָּאֵל מתאים לניקוד פועל של צורת עבר נסתר בבנין קל. אולם על זה יש להשיב, שאכן הניקוד המקורי היה גָּאֵל כמו סֶלַח [ולהבדיל גָּבַב], אך מאחר שלא יבוא דגש באות גרונית, חלה התופעה הקרויה 'תשלום דגש', והפתח שמתחת לגימ"ל השתנה לקמץ, ונתקבלה הצורה גָּאֵל. ועוד, כיון שהמילה 'גאל' נסמכת למילה 'ישראל', השתנה הקמץ שמתחת לאל"ף לפתח, בשל חוק החיטוף, וכך נתקבל הניקוד גָּאֵל, הוזה לניקוד של צורת הפועל בעבר נסתר בבנין קל [יוסי פרץ, מפעל 'הכתר'].

³¹ ועיין בדברינו במאמר 'החיפזון ביציאת מצרים', עיוני מועדים ח"ג, הגדה של פסח עמ' 293. וכן לעיל עמ' 42-43.

³² שם הסברנו גם את הפסוק "כי לא בחיפזון תצאו ובמנוסה לא תלכו" (ישעיהו נב, יב).

³³ מובא בהסדר הערוך ח"ב עמ' רפא בשם הרב וולבה בעלי שור, ח"ב עמ' שצה.

³⁴ בספרי עיוני הפטרה עמ' 498, הבאתי דיון נרחב בענין. עיין גם לעיל עמ' 43.

³⁵ הדברים הובאו בהרחבה לקמן (עמ' 154) על שיטת רש"י והמדרש, ששיר השירים מתאר את ההיסטוריה של עם ישראל.

שילוחין. כי עוד היא אשתו והוא אישה, והוא עתיד לשוב אליה - פירוש, לגאול אותה מהגלות כמו שהיה ביציאת מצרים.

וכן כתב בספר ילקוט מעם לועז: "שהשיר כולל כל גאולת ישראל בעבר ובעתיד שבניסן נגאלו ובניסן עתידים להגאל. ועוד, שע"י השירים נזכה לצאת לחרות" (ילקוט מעם לועז, שיר השירים עמ' ח, בשם 'נאוה קודש'). וכן כתב בשם הזוהר: "שע"י שיר השירים משליך אדם מעליו זוהמת הנחש, וזוכה להשיג ענייני תורה וחכמה, וזוכים לצאת מהגלות" (שם).

המדרש דורש רבים מפסוקי שיר השירים בהקשר לגאולה העתידית. נביא דוגמאות ספורות ממדרש רבה פרשה ב: "קול דודי הנה זה בא' (ב, ח) - זה מלך המשיח". "דומה דודי לצבי' (ב, י) - מה צבי זה נראה וחוזר ונכסה, נראה וחוזר ונכסה כך גואל ראשון - וכך גואל אחרון" [דהיינו הגאולה תבוא בשלבים שבחלקם יהיו מוסתרים ע"י צרות ויסורים]... "הנה זה עומד אחר כתלנו' (ב, ט) - אחר כותל מערבי של בית המקדש. למה? שנשבע לו הקב"ה שאינו חרב לעולם. ושער הכהן ושער חולדה לא חרבו לעולם עד שיחדשם הקב"ה". "ענה דודי ואמר לי' (ב, י) - ענה לי ע"י דניאל ואמר לי ע"י עזרא. מה אמר לי? 'קומי לך רעיתי יפתי'". "כי הנה הסתיו עבר' (ב, יא) - אלו שבעים שנה שעשו ישראל בגולה. 'הגשם חלף הלך לו' - אלו חמישים ושתים שנים עד שנעקרה מלכות כשדים".

"דבר אחר: 'ענה דודי ואמר לי' (ב, י), ענה ע"י אליהו ואמר לי ע"י מלך המשיח. 'כי הנה הסתיו עבר' (ב, יא) - זו מלכות כותים³⁶ שמסיתה את העולם ומטעה אותו בכזביה". "הניצנים נראו בארץ' (ב, יב) - כגון מרדכי וחבורתו עזרא וחבורתו". "עת הזמיר הגיע' (ב, יב) הגיע זמן של ערלה שתיזמר, הגיע זמן של רשעים שישרו... הגיע זמן בית המקדש שיבנה". 'הניצנים נראו בארץ' (ב, יב) - אלו אליהו ומלך המשיח ומלכי צדק ומשוח מלחמה". "עת הזמיר הגיע' (ב, יב) הגיע זמנן של ישראל להגאל... הגיע זמנה של מלכות שמים שתגלה". "וקול התור נשמע בארצנו' (ב, יב) זה קולו של מלך המשיח המכריז ואומר (ישעיהו נב, ז) 'מה נאוו על ההרים רגלי מבשר'".

ולכן נאה לקרוא את שיר השירים שפסוקיו רומזים לגאולת עם ישראל גם בחג הגאולה הלא הוא חג הפסח, וגם לעתיד לבוא בגאולה השלמה בב"א.

³⁶ ניכר שיד הצנזורה שלטה בנוסח המדרש. הנוסח המקורי הוא "מלכות הרשעה" או "מלכות אדום" [על פי מקורות אחרים המצטטים מהמדרש].

ה. שיר השירים ופסח במשנת השפת אמת

בכמה מדרשותיו לחג הפסח עומד האדמו"ר ר' יהודה אריה ליב אלטר מגור, בעל שפת אמת, על הקשר בין שיר השירים ופסח. הרעיון החורז והחוזר בכל הדרשות הוא שפסח הוא זמן החרות מן היצר הרע, וזמן התגלות הנקודה הפנימית הרוחנית שבעם ישראל ובאדם. זהו גם תוכנו של שיר השירים שאהבת איש ואשתו רעיה ודודה, היא רק בבואה לאהבה עליונה של הנשמה הפנימית לצור מחצבתה. נצטט מספר קטעים מדרשותיו השונות, ובסוגריים נעיר ונסביר.

"מה שקורין שיר השירים בפסח, כי שיר השירים הוא לבאר כי כל עניני העולם הם רק משל להבין האהבה הצריכה להשם יתברך.³⁷ וזה פירוש שיר השירים, שמכל השירים שבעולם יוצא השיר הזה, אך כי האדם צריך להיות נדבק בנמשל [להגות רק באהבת ה' כל הזמן], וקשה שיהיה הכל רק כדי לידע לעבוד להשם יתברך, וחס ושלום כשנדבקין בעולם הזה אין יכולין להבין כלל הנמשל [כי כשכח החומריות והגוף מתגבר כח הרוחניות נחלש]. לזאת בפסח זמן חרותינו שהאדם יכול ללמוד רצון השם יתברך גם מן הטבע [אולי מפני שגם בטבע יש יציאה לחרות ממסגר ההתכנסות של החורף, ובאביב גם הטבע פורח מחדש ומלבלב ברעננות וחדשנות] כי מתגלה נקודה פנימית. לזאת שייך שיר השירים בזמן הזה" (שנת תרל"א, ד"ה מה שקורין).

ועוד כתב: "במדרש שיר השירים - 'שיר למי שעשאנו שירים בעולם' (שיר השירים רבה א, ג), ע"פ מה ששמעתי ממורי זקני [האדמו"ר מגור בעל חידושי הרי"ם] ענין פסוקי דזמרה קודם ברכת קריאת שמע ותפילה שהוא ליתן שיר ושבח על זה שזוכין לסדר שבחיו של הקב"ה. וזה שיר השירים שנותן שיר בעבור השירים³⁸. ולשון שררה גם כן, כי כפי מה שאדם שליט על כל מעשיו וממשיכן אחר הקב"ה,³⁹ מעורר בחינת שירה שיש בכל הנבראים. וזה ענין 'האומר פרק שירה בכל יום' (זוהר ח"ג נד, ע"ב) כי כל השירים תלויים בו ושיר של האדם נקרא שיר השירים. ולכן זמנו בפסח 'זמן חרותנו' שהאדם יוצא בו לחרות ואינו תחת היצר הרע לכן עלינו

³⁷ כדברי הרמב"ם: "כיצד היא האהבה הראויה הוא שיאהב את ה' אהבה גדולה יתירה עזה מאוד עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה' ונמצא שוגה בה תמיד כאלו חולה חולי האהבה... וכל שיר השירים משל הוא לענין זה" (הלכות תשובה י, ג).

³⁸ הבנה חדשה במושג "שיר השירים", שנותן שיר על זה שיש לו כבוד לשיר להשם יתברך. גם בהמשך דבריו יש הבנה חדשה במובן שיר - מלשון שררה!

³⁹ בחינת "שום תשים עליך מלך" (דברים יז, טו) - מח שולט על הלב, ששולט על הכבד! ועיין עיוני פרשה דברים, עמ' 140.

להטות כל הדברים לשמים. וכתוב 'בצאת ישראל ממצרים... ישראל ממשלותיו' (תהלים קיד, א-ב), פירוש שממשיכין מלכותו יתברך וממשלתו על כל הבריאה" (שנת תרל"ד, ד"ה במדרש שיר השירים).

וכעין זה כתב בשנת תרמ"א: "וכל שיר השירים נתייסד על זה שהאירו בני ישראל במעשיהם והמשיכו כל הדברים לשורשן, להעלות מהם ריח ניחוח⁴⁰ אליו יתברך (זוהר ח"ב, קמד, ע"א) וזה הבירור עיקרו מזה החג, ומצוות סיפור יצ"מ... ולילה זו נותנת כח על הבירור והסיפור של כל ימות השנה. ובעת יצ"מ היו בני ישראל מוכנים לזה הבירור בשלימות [דהיינו, הגיעו לשיא הבירור בין טוב לרע, שזה שורש חטאו של אדה"ר. כי עץ הדעת פירושו התחברות [ערבוב] כידוע (נפש החיים א, י) כמו ששרו השירה לפניו יתברך [שנאמר: 'ויאמינו בה' ובמשה עבדו. אז ישיר... (שמות יד, לא-טו, א)]. וע"י החטא [חטא העגל שחזר להיות ערב רב ע"י הערב רב] שירדו ממדרגתם נשאר השיר ללויים בבית המקדש [כי הם לא חטאו וכשאמר משה 'מי לה' אלי' - 'ויאספו אליו כל בני לוי' (שמות לב, כו)] וגם עכשיו ע"י תורה ותפילה יכולים לעורר קצת מאלה השירים" (שנת תרמ"א, ד"ה במדרש שיר השירים).

והערה נוספת לסיום: "הג' מועדות הם כנגד ג' בחינות: דיבור, מעשה, מחשבה. כי בפסח נפתח הפה של איש ישראל והדיבור, ולכן פה - סח (שער הכוונות, פסח, ד). לכן נתקן לקרוא מגילת שיר השירים כדכתיב במדרש 'נשיר למי שעשאנו שירים בעולם' (שיר השירים רבה א, א) כדכתיב (ישעיהו מג, כא) 'עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו'" (שנת תרמ"ב, ד"ה הג' מועדות).

ו. טעמים נוספים לקריאת שיר השירים בפסח

טעמים נוספים נאמרו לקריאת שיר השירים בפסח. נמנה אותם בקיצור:

א. "משום שבחג זה מרבים לקרוא בשירות במקרא - כגון: שירת הים, שירת דוד [בהפטרת שביעי של פסח] שירת הלל המצרי [תהלים קיג-קיח] שליל הסדר הוא הלילה היחידי בשנה שבו הוא נאמר, השירה לעתיד לבוא בהפטרה של אחרון של פסח של גלויות [עוד היום בנוב לעמוד' (ישעיהו י, לב)]" (מבוא דעת מקרא למגילת שיר השירים, עמ' 15).

⁴⁰ וכך כתב במקום אחר: "כי מהתקרבות דברי העולם הזה לקדושה מזה יש תוספת ריח... שכל עניין הריח נעשה מהתכפיות [= התכופות] סטרא אחרא לקדושה" (פורים, שנת תרמ"ד). ועיין במאמרי 'בוסמו של פורים', בספרי הסתרים באסתר, עמ' 360.

ב. משום שנאמר בו "כי הנה הסתיו עבר הגשם חלף הלך לו" (ב, יא) ובפסח מפסיקים להזכיר את הגשמים (הקדמת דעת מקרא, שם). וכן פירש רש"י, שכל הענין מדבר על יציאת מצרים, ומדובר כאן על הסתיו שחלף והגיע הזמן המתאים ליציאת מצרים: "הנה הסתיו עבר" - אין עכשיו טורח בדרך, סתיו חורף תרגום סתוא. 'הנצנים נראו בארץ' - קרבו ימי החמה שהאילנות מוציאים פרחים והולכי דרכים מתענגים לראותם: 'עת הזמיר הגיע' - שהעופות נותנים זמר וקול ערב להולכי דרכים: 'וקול התור' - כמשמעו תורים ובני יונה דרך העופות להיות משוררים ומצפצפים בימי ניסן; ענה דודי - על ידי משה: ואמר לי - על ידי אהרן: קומי לך - זרזי עצמך - וישאלו איש מאת רעהו" (לשון רש"י שם).

וכן דרשו חז"ל על הפסוק "מוציא אסירים בכושרות" (תהלים סח, ז): "אמר ר"ע, לא הוציאן אלא בחודש כשר לצאת. לא בתמוז מפני השרב ולא בטבת מפני הצינה, אלא בניסן שהוא כשר לצאת בו לדרך, לא חמה קשה ולא צינה קשה" (במדבר רבה ג, ד). וכן פירש רש"י בתהלים: "בכושרות" הוציא את ישראל ממצרים בחודש שהוא כשר להולכי דרכים לא חמה ולא צינה".⁴¹

ג. במדרש אמרו: "בכל השירים או הוא מקלסן או הם מקלסין אותו. בשירת משה הם מקלסין אותו ואומרים 'זה א-לי ואנוהו' (שמות טו, ב) ובשירת משה הוא מקלסן 'ירכבהו על במתי ארץ' (דברים לב, יג), ברם הכא [בשיר השירים] הן מקלסין אותו והוא מקלסן, הוא מקלסן 'הנך יפה רעיתי' (א, טו) והן מקלסין אותו 'הנך יפה דודי אף נעים' (א, טז)" (שיר השירים רבה א, יא).

ולכן קוראים שיר השירים בפסח שבו אנו משבחים את ה', וקוראים לחג 'פסח' על שום שה' פסח על בתי בני ישראל במכת בכורות, ואילו בתורה ה' קורא לחג 'חג המצות' המשבח את בני ישראל שהלכו אחריו "וגם צידה לא עשו להם" (שמות יב, לט). ועליהם נאמר "זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה" (ירמיה ב, ב)⁴². ויש לזכור, כי בני ישראל לא שמעו על נס המן ביציאה ממצרים ועל כן למרות שכביכול יצאו מבית עבדים - יש לשבחם.⁴³

⁴¹ וכן כתב רש"י גם בסוטה ב, ע"א, ד"ה מוציא אסירים בכושרות.

⁴² ובסוף ההפטרה נאמר: "הנה א-ל ישועתי אבטח ולא אפחד כי עזי וזמרת י-ה ה' ויהי לי לישועה. ושאתם מים בששון ממעייני הישועה... זמרו ה' כי גאות עשה, מודעת זאת בכל הארץ. צהלי ורוני יושבת ציון כי גדול בקרבך קדוש ישראל" (ישעיהו יא, ב-ו).

⁴³ על בחינת "אני לדודי ודודי לי" בשמו של חג הפסח, הוא חג המצות, עמדת להלן עמ' 368.

ד. בהגדת גאוני ליטא (עמ' קעח) מובא: "נהגו העולם לומר שיר השירים בפסח לפי שיש בו קי"ז פסוקים, כנגד קי"ז פעמים יציאת מצרים שבתורה, שיצאו ישראל בפסח,⁴⁴ ומשנולד לוי עד יציאת מצרים - קי"ז שנים" (פירוש רבי אביגדור כהן צדק שיר השירים א, א. וכן הוא ברוקח, שמות טו, ב). בניגוד לפירוש זה, מובא בתיקוני זוהר: "חמישין זמנין אדכר באורייתא יציאת מצרים,⁴⁵ לאשתמודעא בדרגה דאפיק להון דאיהו יובלא, דאיתמר ביה 'יובל היא שנת החמישים שנה' (ויקרא כה, יא). ואינון חמישים תרעי דבינה דאתמסרו למשה בסיני, בר חד דלא אתמסר ליה, ובגין דא אדכיר חמישין זמנין באורייתא יציאת מצרים" (תיקון לט, עט ע"ב). וכן שנינו בזוהר חדש: "בגין כן תשכח באורייתא חמישין זמנין יציאת מצרים לאחזאה לכל בני עלמא חסדא דעבד קב"ה עם ישראל דאפיק יתהון מאינון חילין דמסאבו ואעיל לון לגו חילין דדכיו, דהיינו חמישין תרעין דסוכלתנו" (יתרו נב, ע"א).⁴⁶

ה. הרב הוטנר מסביר את הקשר בין שה"ש לפסח במיוחד למנהג קריאת שה"ש אחרי ליל הסדר. הוא מתעכב על מאמר חז"ל "לא היה כל העולם כדאי כיום שניתן בו שיר השירים לישראל" (משנה ידים ג, ה). לא כתוב "בזמן", "בעת" אלא "כיום". מהו יום זה? "מפורש בחז"ל, שיום זה הוא היום שבו הכניס שלמה המלך את ארון הברית לקודש הקדשים, בשעת גמר החינוך של בנין בית המקדש. ומפרש הגר"א, שהקדושה של תוכן ספר שיר השירים, היא כקדושת הכרובים שעליהם נאמר 'ופניהם איש אל אחיו' (שמות כה, כ), והם מעורים זה בזה "כמעט איש ולויות" (מלכים א ז, לו), וכמו שבאמת יודעים אנחנו, שהפנים הללו של הכרובים היו תלויים במצב העבודה של ישראל, שבזמן שהם עושים רצונו של מקום פניהם איש אל אחיו..." (בבא בתרא צט, ע"א) (פחד יצחק פסח, קונטרס רשימות ו, ב עמ' שיב). וזה הלא תוכנו של שיר השירים.

להלן מביא הרב הוטנר את דברי רמב"ן, כי ספר שמות הוא 'ספר הגאולה', "אלא שאם כן, מה מקומה של מלאכת המשכן בספר שמות? אלא, עד ששבו ישראל לדרגת 'בית אבותם' שהיה מקום השראת שכינה, לא נחשבו גאולים, ורק בשעה שנתכונן המשכן שעליו נאמר 'ושכנתי בתוכם' רק אז הגיעו להיות

⁴⁴ לא ברור מאין נלקח המספר קי"ז לאיזכור יצ"מ בתורה, לפי דברי הזוהר והגר"א דלהלן.
⁴⁵ ועל זה העיר הגר"א: "והנה יש תשעים פעם לשון הוצאה [ממצרים], אבל לא חשיב [בספירת חמישים] כי אם אותם שאמר הקב"ה לאומרו לישראל, וזה שאומר 'ובגין דא אדכיר חמישין וכו', ואלו הן..." והגר"א הולך ומונה את כל הפעמים הללו.
⁴⁶ ענין חמישים אזכרות של יציאת מצרים מופיע גם בזוהר יתרו פה, ע"ב; תיקוני זוהר תיקון ו, דף כב, ע"א, ועוד.

גאולים... כמובן שדברי רמב"ן אלו אמורים הם, בנוגע לדור המדבר, אבל הוא הדין והיא המידה גם בנוגע לכל הדורות הבאים, שגם עליהם לא חל שם 'גאולים' עד שנתבסס להם מקום להשראת שכינה. מקום זה הוא בית המקדש, והזמן לזה הוא שעת הכנסת הכרובים לפני ולפנים... ובשביל הדורות הללו גמר סיפור יציאת מצרים הוא שעת גימור חנוכת בית המקדש... ואין לך שעה יותר יפה לאמירת שיר השירים מאשר ליל ט"ו [בניסן] (שם ז, א עמ' שיד).

ז. קריאת שיר השירים בערב שבת

רבים נוהגים לקרוא שיר השירים עם כניסת השבת. המקור הקדום לזה הוא בספר הזוהר: "שנו חכמים, כשחלה רבי אליעזר הגדול אותו היום ערב שבת היה. והושיב לימינו הורקנוס בנו, והיה מגלה לו עמוקות וסתומות... בכה רבי עקיבא ואמר לו: רבי, למד אותי תורה. פתח פיו רבי אליעזר במעשה מרכבה. באה אש והקיפה את שניהם. אמרו חכמים, שמע מינה שאין אנו ראויים וכדאיים לכך.⁴⁷ יצא לפתח שבחוץ... ולימד בבהרת עזה [סוג של נגע] שלש מאות הלכות פסוקות, ולימד אותו מאתים וששה עשר טעמים בפסוקי שיר השירים. והיו עיניו של רבי עקיבא יורדות מים, וחזרה האש כבתחילה. כאשר הגיע לזה הפסוק 'סמכוני באשישות רפדוני בתפוחים כי חולת אהבה אני', לא היה יכול רבי עקיבא לסבול, והרים קולו בבכי וגעה. ולא היה מדבר מיראת השכינה ששרתה שם. הורה לו כל עמוקות וסודות עליונים שהיה בשיר השירים, והשביע אותו שבועה שלא ישתמש בשום פסוק אחד ממנו, כדי שלא יחריב את העולם..." (זוהר וירא, מדרש הנעלם, עמ' צח, בתרגום).

ובילקוט מעם לועז מביא טעמים לקביעה שערב שבת הוא זמן ראוי לאמירת שה"ש: "השבת היא כלה ומלכתא, ובשיר השירים נאמרו הרבה פסוקים בשבח הכלה. וטעם שלישי להנצל מדינה של גיהנם, שיש קי"ז שעות בשבוע שנידונים שם [וכנגדם קי"ז פסוקים בשיר השירים], ובכל יום יש להם מנוחה ד' שעות, ובערב שבת משעה י"ב ואילך, ובמוצ"ש תוספת שבת⁴⁸ (בשם מעשה רוקח). וטעם רביעי, ששיר השירים כולל הכל... וכולל התקווה על היום שיהיה כולו שבת לה,

⁴⁷ כי האש לא הקיפה גם אותם.

⁴⁸ ביאור החשבון: 20 שעות בימי שני עד חמישי = 80 שעות. ועוד 18 שעות ביום שישי [כי יש גיהנם עד חצות היום - כלומר מפחיתים מיום שישי 2 שעות נוספות שבהן אינם נמצאים בגיהנם], וביום ראשון יורדת שעה אחת של מוצאי שבת [תוספת שבת] - כלומר יש בו 19 שעות של גיהנם = בסה"כ 117 שעות בדיוק. [תודה לעורך שערך את החשבון המדויק].

ולכן קורין אותו בע"ש שגם השבת זכר למעשה בראשית [ומעין עולם הבא] וזמן הגאולה בסוף האלף השישי בערב שבת בין השמשות. וטעם חמישי, ששיר השירים קודש קדשים... ואין בכל ימות השבוע שעה מקודשת כשעה הזו שאדם פושט בגדי החול טובל או רוחץ ולובש מחלצות ואז מתגלית תוספת אור קדושת השבת בגוף האדם וראוי לקרוא שיר השירים (בשם אביו) "יילקוט מעם לועז שיר השירים, עמ' ט).

ובהקדמת דעת מקרא לשיר השירים כתב ר' עמוס חכם: "לפי המקובלים נתפשט המנהג לומר שיר השירים בערב שבת אחר הצהרים. עיקרו של מנהג זה מיוסד על הנוסחא הקדומה של קבלת שבת 'בואי כלה בואי כלה', שנזכרת בשבת קיט, ע"א. נוסחא זו עצמה מבוססת על הנאמר בשיר השירים: 'אתי מלבנון כלה אתי מלבנון תבואי', ויש שמשתדלים להקדים ולבא לבית הכנסת ועד שיתחילו הצבור מנחה של ערב שבת קורין היחידים שיר השירים". בהערה שם כתב: "כן נוהגים בכל שבתות השנה חוץ מימי הספירה, שאז נוהגים לומר שיר השירים אחר קבלת שבת כדי לאחר תפילת מעריב שתאמר לאחר צאת הכוכבים... וע"פ מנהג זה של הספרדים נתפשט המנהג בבתי הכנסת הישנים של האשכנזים [=הפרושים] בירושלים, שבהם מקפידים כל השנה להקדים באמירת קבלת שבת ולהתפלל מעריב רק אחרי צאת הכוכבים, לומר כל השנה שיר השירים [ברוח הזמן שנוצר] בין קבלת שבת לערבית".

בין כך ובין כך, ראוי לה לכלה משיר השירים, להתחבר לשבת כלה מלכתא. ועל כן קוראים את שיר השירים בכניסת שבת המלכה.⁴⁹

⁴⁹ תודה למקליד המאמר, ר' מלאכי גוטמן, שכמה מהערותיו שובצו במאמר.